

Marginalisering på arbetsmarknaden

Ett växande hot mot den skandinaviska (och europeiska) samhällsordningen

IVER HORNEMANN MØLLER

Arbetsmarknadsmarginalisering är ett av de viktigaste sociala problemen i dagens Europa. Detta beror på att arbete fortfarande betraktas som en central del i människors integration i samhället samtidigt som ett allt större antal arbetsföra ställs utanför arbetsmarknaden.

Marginalisering på arbetsmarknaden är ett av de viktigare, kanske *det viktigaste*, sociala problemen i dagens Europa.

Inom sociologin är det en truism att arbetet har varit den dominerande faktorn för integrationen av individer, grupper och klasser i samhället. Marshall (1950) menade, som den första att formulera det moderna medborgarskapsbegreppet, att »in the economic field the basic civil right is the right to work». Idag, mer än fyrtio år senare, håller vi med Dahrendorf (1988) när han påstår att moderna samhällen fortfarande är uppbyggda kring arbetsetik och yrkesroller. I samband med de senaste årens återuppväckta diskussion kring medborgarskapet intar Prixley (1993) stånd-

Iver Hornemann Møller är ekonom och sociolog och anställd som lektor på Handelshögskolan i Köpenhamn. Han leder ett stort skandinaviskt forskningsprojekt om social integration och differentiering och har publicerat nationellt och internationellt om socialpolitik och arbetsmarknad.

punkten att »employment is very much a part of being a citizen and that the issue of employment must be cast in terms of rights and obligations that make it possible to participate in the life of the society».

Även jag tar som utgångspunkt att arbetet är den viktigaste faktorn för integrationen av människor in i vårt samhälle. En sådan utgångspunkt lyfter fram betydelsen av det växande antalet skandinaver som ställts utanför den reguljära arbetsmarknaden. Syftet med denna artikel är att belysa och diskutera marginalisering på arbetsmarknaden ur ett flertal aspekter. Uppläggningen är följande: Inledningsvis introduceras arbetsmarknadsmarginalisering som koncept genom definition och avgränsning av begreppet marginalitet och dess samband med arbetsmarknaden. Därefter fördjupas diskussionen genom en beskrivning av arbetsmarknadsmarginalisering i ett skandinaviskt sammanhang. I det

därpå följande avsnittet identifieras strukturella orsaker till arbetsmarknadsmarginalisering, i synnerhet spänningarna mellan de Fordistiska och post-Fordistiska kapitalackumulationssystemens speciella krav på arbetsmarknaden och den välkonsoliderade välfärdsstaten. I det fjärde avsnittet diskuteras samhälleliga konsekvenser av en ökande arbetsmarknadsmarginalisering, för att i det sista avsnittet följas av en analys av arbetsmarknadsmarginalisering i ett perspektiv av systemintegration och social integration.

Arbetsmarknadsmarginalitet som koncept

Denna artikel handlar uteslutande om arbetsmarknadsmarginalisering. Det finns andra former av marginalitet, t.ex. ifråga om tillgänglighet till konsumtion och utbildning eller deltagande i det kulturella och politiska livet. De olika formerna av marginalitet tenderar att smälta samman i varierande grad av djup och omfång.

Som en utgångspunkt följer jag Germani (1980). *Han uppfattar marginalitet som en brist på individers och grupper deltagande i de sammanhang där de, för att uppfylla rådande normer, förväntas delta.* Normer uttrycker rättigheter och skyldigheter av mer övergripande natur. De är att betrakta som samhällets, eller andra relevanta grupper, ideala förväntningar i förhållande till de faktiska och många gånger motstridiga aktiviteter individen kan företa sig. Därav kan vi tala om normer för individers deltagande i produktiva subsystem som familjeliv och utbildning, kulturella och politiska aktiviteter. Varje individ är som en följd ge-

nerellt sett förväntad att leva sitt liv efter de normer som befins i linje med hans eller hennes position utifrån kategorier av subkulturell natur; exempelvis kön, ålder och klass, samt civil och social status. Kategorierna, liksom normerna kopplade till dem, kan av individen upplevas som en objektiv verklighet samt som styrkta i både tradition och lagstiftning.

Deltagande som begrepp och fenomen, såväl som dess motsats marginalisering, ger uttryck för två faktorer utöver de ovan nämnda normerna; tillgängliga resurser och personliga förutsättningar. Den första av dessa två innefattar det som krävs för ett aktivt deltagande: anställning, utbildning, likvida medel m.m. Den andra syftar på de individuella drag av vilja och förmåga deltagaren måste besitta för att fungera inom gällande normer.

Ofta är de tre faktorerna intimt kopplade till varandra i ett cirkelmönster. Exempelvis kan exclusion från gällande normer om fullständig samhällstillhörighet medföra brist på resurser (reducerad tillgång till utbildning, sysselsättning och pengar) som därmed hindrar utvecklandet av de personliga förutsättningar som krävs för att uppfylla »normalrollen». Att inte kunna uppvisa tillräcklig vilja och förmåga tas därför ofta som intäkt för, eller ses som legitimering av den initiala exclusionen från en fullständig samhällsanknytning. Cirkeln sluts.

I existensen av olika och konkurrerande normsystem i moderna samhällen uppstår stora analytiska svårigheter när marginalitetsbegreppet skall mejslas ut i samklang med dessa tre sammanflätade faktorer. Ett sätt att hantera denna svårighet presenteras av Chapman och Cook (1980). De menar att

individer och grupper som frivilligt ställer sig vid sidan om, dvs. marginaliserar sig själva, skall lämnas utanför. Endast de som ofrivilligt ställs utanför samhällets normala aktiviteter av produktion och/eller social reproduktion skall ingå i en praktisk definition av marginalitetsbegreppet. *Definitionen av marginalitet omfattar i den följande texten de individer som befinner sig på platser där tillgången till nödvändiga faktorer för ett aktivt deltagande är otillräckliga, men där normen för deltagande trots det kvarstår. Individerna antas besitta tillräcklig vilja och förmåga att uppfylla sin roll.*

Arbetsmarknadsmarginaliseringen i Skandinavien kan översiktligt beskrivas som ett resultat av samspelet mellan motstridiga normer och aktörers skilda tillgång till existerande resurser. Samspelet kan illustreras på följande sätt: En norm säger att alla vuxna¹ i arbetsför ålder skall ha möjlighet att finna ett arbete, medan en annan norm, konfliktartad i ett liberalt perspektiv men komplementär sett ur ett vänsterperspektiv, menar att välfärdsstaten skall garantera en lägsta levnadsstandardnivå för dem som inte genom egen kraft lyckas uppnå denna nivå. Den senare normen innebär i ett Skandinaviskt perspektiv att socialbidrag, med understöd från fackföreningarna, hindrar löntagarna från att genom konkurrens driva lönenivån under gränsen för ett näringsmäs-

1 En speciell förutsättning i de Skandinaviska länderna är att förvärvsfrekvensen i den kvinnliga delen av befolkningen är mycket hög, i åldersgruppen 25–49 ca 90 procent. I andra EU-länder är frekvensen betydligt lägre: Storbritannien 72 procent, Belgien 64 procent, Tyskland 63 procent, Nederländerna 58 procent och Luxemburg 50 procent (Eurostat 1992).

sigt minimum och därmed från att etablera en arbetsmarknad grundad i en mat för dagen-produktion i likhet med länder som Brasilien eller Mexico. Samtidigt skapar dock socialbidrag i kombination med bristen på arbetstillfällen en pådrivande faktor till arbetsmarknadsmarginaliseringen. Den för närvarande rådande tendensen i de Skandinaviska länderna att efterfrågan på arbetskraft är otillräcklig förstärks av den fortsatt dominerande synen om att arbete är detsamma som lönearbete, samt av existerande nivå och struktur hos lönerna.

Jag ämnar fortsättningsvis att använda begreppet arbetsmarknadsmarginalisering för de individer inom arbetsför ålder som permanent eller under lång tid (6 månader eller längre) befinner sig utanför den ordinarie arbetsmarknaden. Denna avgränsning ligger i linje med dansk praxis och är sprungen ur Germanis ansats samt min tidigare definition.

Det är dock viktigt att framhålla att det finns andra definitioner av arbetsmarknadsmarginalisering. Se exempelvis Johannesen (1993a) som uppfattar arbetsmarknadsmarginaliseringen (i Norge) som påverkande de befolkningsgrupper vilka själva, eller av andra anses befinna sig på marginalen av arbetsmarknaden. Han ger genom detta inte bara marginalitet en ordboksdefinition, utan inbegriper inte de i arbetsför ålder som redan är utestängda från arbetsmarknaden men till följd av sin ålder fortfarande lyder under normen om att alla vuxna skall kunna finna och utföra ett arbete.

Halvorsen (1995a) försvarar den norska definitionen genom att påstå att det inte finns några förväntningar på att förtidspensionärer skall lönearbeta. Han menar att de be-

finner sig i annan socialt accepterad roll. In- för danska erfarenheter framstår detta odo- kumenterade uttalande som ganska tvivelak- tigt. I en sammanfattning över tre danska un- dersökningar kring förtidspensionering visar Bengtsson (1991) att trots att förslitning i ar- betet är den vanligaste orsaken till förtids- pensionering innebär den höga graden av godtycke från lokala myndigheter, liberala ändringar i tillträdesregler (år 1984) och uppskattningar om möjligheten att anställa en inte obetydlig del av pensionärerna, om ar- bete fanns tillgängligt, att det är mycket osä- kert ifall positionen som förtidspensionär kan betraktas som socialt accepterad. En mer humoristisk version, men som illustrerar den normativa aspekten, utgörs av att en dansk fi- nansminister för 30 år sedan i desperation framförde att han kände till en dansk kom- mun där mer än en tredjedel av befolkningen var förtidspensionerade.

Hakim (1992) inkluderar i arbetsmark- nadsmarginaliseringsbegreppet alla de som befinner sig i marginalen av arbetsmarkna- den, har mycket låga inkomster, samt myck- et oregelbunda och få arbetstimmar och därför inte ser sig själva som innehavare av ett arbete överhuvudtaget.

Allmänt bör individens kvalifikationer (Jämför »personliga förutsättningar« i Ger- manis uppfattning av marginalisering) för arbetsmarknaden, med undantag av de gravast mentalt och fysiskt handikappade, alltid betraktas i relation till ett samhälles ekonomiska och teknologiska utvecklingsni- vå. Det existerar ingen absolut definition på vad som skall betraktas som adekvata kvali- fikationer för närvaro på arbetsmarknaden, vilket innebär att dessa är att betraktas som en funktion av arbetsdelning och priset på

arbetskraft. Den del av den skandinaviska arbetskraften vilken befinner sig i arbete är utan tvekan högt kvalificerade i förhållande till andra länders, men kan inte oreserverat betraktas som den bäst utbildade och kun- niga i relation till skandinaviska förutsätt- ningar. Med vetskapen om att både Norge och Sverige under flera årtionden fram tills nyligen bedrivit politik med målet full sys- selsättning och i att den varit mycket lycko- sam att skapa arbeten för hela arbetskraften (de gravast handikappade i skyddade an- ställningar) förefaller det som om otillräck- liga personliga förutsättningar inte spelar någon central roll i den framväxande skan- dinaviska arbetsmarknadsmarginalisering.

Arbetsmarknadsmarginalisering i Skandi- navien blir tydlig till följd av normen som sä- ger att varje vuxen i arbetsför ålder »skall ar- beta«. Arbetsmarknadsmarginalisering kan leda till fattigdom om de påverkade hushål- len² inte har några sparmedel eller om staten inte aktivt agerar för att motverka arbetslös- het.³ Fattigdom synliggörs, i en relativ och vanligen antagen uppfattning, genom små möjligheter hos dessa hushåll att uppfylla normen av konsumtion och social aktivitet till följd av brist på resurser. Vad normen ut- görs av kan antingen fastställas av forskaren eller eller de tillfrågade i en undersökning.⁴

2 De flesta individer ingår vid olika perioder av sitt liv i familjer. Hushållsdata skulle därför vara bäst lämpade för en studie.

3 En utförlig analys kring relationen mellan fat- tigdom och arbetsmarknadsmarginalisering finns i Andersen & Larsen (1989).

4 Vad som är gällande konsumtionsnorm kan de- finieras av forskaren eller genom de berörda. En enkel men välskriven introduktion av fat- tigdomsproblemen finns i Alcock (1993).

En annan viktig skiljelinje att dra vid diskussion av arbetsmarknadsmarginalisering är gentemot begreppet »social exclusion« (uteslutning), inte minst sedan det flitigt diskuterats av politiker och forskare inom EU som ett exempel på misslyckanden i moderna kapitalistiska välfärdssystem (Room et al., 1990; Room 1993; Benington 1990). »Social exclusion«, i enlighet med Europakommissionens socialpolitiska »white paper« (1993a), är inte enbart kopplat till arbetslöshet och låga inkomster, utan också till bostadsstandard, utbildningsnivå och utbildningstillgänglighet, hälsa, diskriminering, medborgarskap och integration i när-samhället (sid 49). Begreppet är således nära besläktat med »multi-marginality«, men skiljer sig till följd av dess dynamiska karaktär. Det tas i anspråk som en process snarare än ett tillstånd av relativ depriviering. »Social integration« såväl som dess ofta besläktade begrepp »solidaritet«, används ofta av samma grupper, utan ytterligare kvalificering. De betraktas som motsatsen till social exclusion och är framställda som Europeiska Unionens socialpolitiska mål. I den föreliggande artikeln används inte begreppet solidaritet och begreppet social integration står för mer eller mindre välordnade relationer mellan aktörer.

Indikatorer på växande arbetsmarknadsmarginalisering

Låt oss vidga perspektivet från Skandinavien. År 1984 menade Negt (1985) att 25–33 procent av befolkningen i de flesta europeiska länderna i arbetsför ålder permanent eller under längre perioder stod utanför arbetsmarknaden. Sex år senare förde Gorz

fram att »the post industrial proletariat of the unemployed, occasionally employed and those working short-term or part-time« förmodligen skulle komma att utgöra hälften av 1990-talets lönearbetande befolkning (Gorz 1990).

Långtidsarbetslöshet är uppenbarligen ett sätt att bli mer eller mindre permanent utesluten från arbetsmarknaden. Under de första åren av 1990-talet var andelen långtidsarbetslösa (ett år eller längre) i EU något under hälften av alla arbetslösa. Cirka 35 procent av de långtidsarbetslösa hade aldrig haft en anställning (Commission of European Communities 1993b). Samtidigt som arbetsmarknadsmarginalisering och långtidsarbetslöshet synes hänga samman finns idag mycket som pekar på att deltidarbete ganska sällan utgör en utsatt position och därför normalt inte bör betraktas som en typ av arbetsmarknadsmarginaliseringen. I det nordiska fallet för Nætti (1993) fram att deltidarbete ofta fungerar som en viktig inkörsport till arbetsmarknaden för bl.a. kvinnor som önskar lönearbeta. Vidare visar han att mängden ofrivilligt deltidarbete i nordvästra Europa är så lågt som 10 procent. Bilden förstärks av Scotts (1994) resultat från det brittiska SCOLI-projektet som visar att 85 procent av deltidarbetande ser sin anställning som säker eller mycket säker.

1989 observerade Lane att det inte bara hade varit en växande efterfrågan på deltidarbete i Storbritannien sedan 1950-talet utan också på tillfällighetsarbetande (Lane 1989). Hon drog slutsatsen, vilken står i samklang med Hakims arbeten (Hakim 1987), att storleken på den flexibla delen av arbetskraften var så stor som 1/3. I samma stråk finner vi Pahl (1986) som note-

rade att 19,3 procent av de jobb som tillsattes via 'job-centres' (arbetsförmedling) i april 1983 var tillfällighetsanställningar. I januari 1985 hade siffran växt till 38,2 procent. Denna grupp av anställda synes ha växt i ungefär samma takt även i övriga EU-länder (Hakim 1987). Lane (1989) visade vidare att 2/3 av de nytillträdde på den franska arbetsmarknaden gjorde det genom visstidsanställningar och pekade på att i Tyskland hade utsatta anställningsformer börjat växa fram i början av 1980-talet. I de nordiska länderna var andelen tillfällighetsarbetare 10–12 procent av alla lönearbetande. Jämfört med de flesta EU-länder är denna andel värd att notera (Nætti 1993). Utöver detta fann Nætti att tillfälliga arbeten var överrepresenterade bland tidigare arbetslösa. Till detta skall fogas att tillfällighetsarbetare oftare än de med permanent anställning byter jobb, blir arbetslösa och träder ut från arbetsmarknaden. Därför kan med ganska stor säkerhet slutsatsen dras att ifråga om osäkerhet utgör tillfälliga anställningar en mycket utsatt position. Detta underströks i SCALI-projektet som visade att kontrakts- och tillfällighetsarbete, oberoende av om det var kvalificerat, var det mest otrygga (Rubery and Wilkinson 1994).

Ytterligare ett par studier skall beröras då de är relaterade till länder där arbetsmarknadsmarginaliseringen fram tills nyligen varit förhållandevis osynlig. En svensk undersökning visar att var femte svensk mottog socialbidrag under 1980-talet. Nästan 40 procent av ungdomarna i Malmö födda 1965 hade vid 24 års ålder mottagit socialbidrag i varierande utsträckning. Socialbidragsmottagarna var i första hand individer med svag anknytning till arbetsmarknaden,

t.ex. ensamförsörjande mödrar och invandrare (Salonen 1993). Några nyligen publicerade norska uppskattningar av arbetsmarknadsmarginalisering kom fram till att ungefär 15 procent av arbetskraften (personer i arbetsför ålder, 18–66 år, men permanent utanför arbetsmarknaden räknades inte) var marginaliserade.

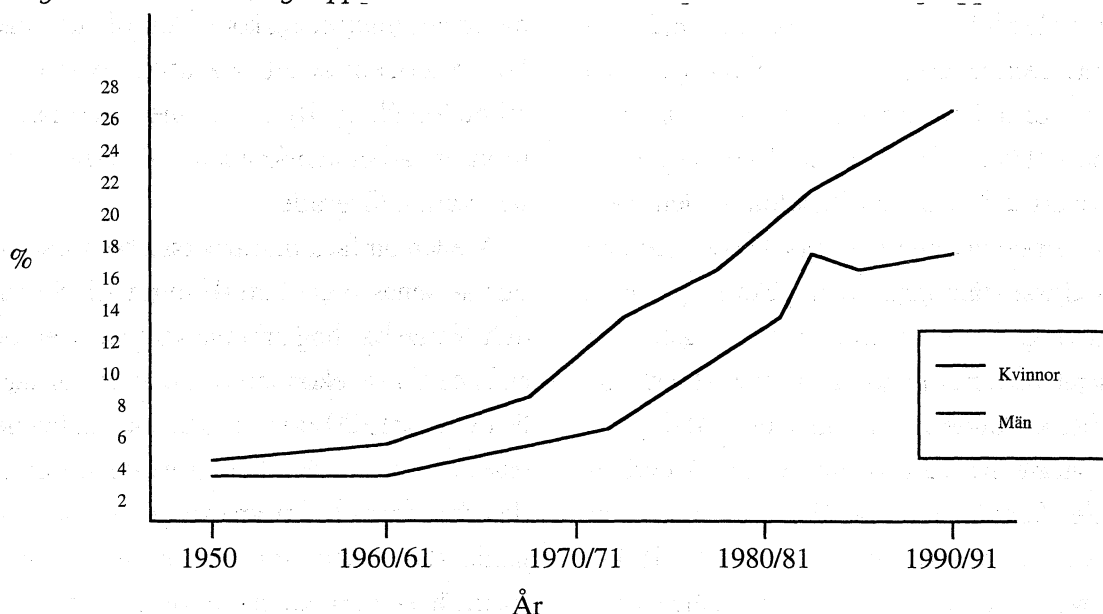
Medan omfattande arbetslöshet först under de senaste åren återkommit till Sverige och Norge har hög arbetslöshet varit en del av både dansk ekonomi och danskt vardagsliv de senaste 20 åren.⁵ Detta faktum hjälper oss att förstå statistiken rörande längden på de arbetsföras bidragsmottagande. Den följande statistiken, som i stor utsträckning förutsätter permanent uteslutning från arbetsmarknaden eller arbetslöshet under minst 6 månader, utnyttjas ofta som indikation på arbetsmarknadsmarginalisering. Det bör dock påpekas att mina fakta endast relateras till individers oförmåga att försörja sig genom anställning, se diagram 1 (nästa sida).

Genom att länka samman diagram 1 och tabell 1 kan beräknas att cirka 10 procent av den arbetsföra befolkningen (18–66 år) är permanent utanför arbetsmarknaden. Ytterligare 15 procent är utan arbete i 5 månader eller mer. Hur många månader av arbetslöshet som bildar ett acceptabelt mått på arbetsmarknadsmarginalisering lämnar jag åt var och en att värdera. Det finns dock två viktiga kriterier som skall tas under

5 Som jämförelse kan nämnas att antalet danska ungdomar som mottagit socialbidrag före 25 års ålder var 75 procent (Socialkommissionen 1992), medan, som nämnts, den svenska siffran var 40 procent.

Diagram 1

Danskar i åldersgruppen 18–66 år som långsiktigt mottager bidrag i andel (%) av befolkningen i samma åldersgrupp

(Källa: Henning Friis (1981), Rita Knudsen (1985) och Henning Hansen (1994).)

Tabell 1

Bidragsmottagande (mer än 5 månader) individer i Danmark åren 1984–1991 (1000-tal).⁶ (Sammansättningen av arbetsmarknadsmarginalisering)

	1984	1987	1988	1990	1991
Förtidspension	227	265	240	255	257
Frivillig förtidspension	82	99	96	95	101
Totalt: Permanenta åtgärder	308	364	336	350	358
Arbetslöshetsförsäkring mer än 5 mån./år	267	201	163	190	220
Sjukförsäkring mer än 6 mån./år	25	26	29	33	31
Socialbidrag mer än 6 mån./år	110	75	85	85	120
Arbetsmarknadsåtgärder	70	73	54	74	90
Totalt: Åtgärder med varighet 5 månader eller längre	472	375	332	382	461
Totalt antal individer försörjda genom bidrag ovan	780	739	667	732	819

(Källa: Møller 1989; Social Rapport 1989; Abrahamson 1992.)

6 Uppdaterad från Abrahamson (1992). Att notera är möjliga överlappningar mellan olika kategorier i tabellen, exempelvis kan en och samma person mottaga sjukpenning i början av året och förtidspension i slutet. Beräkningar visar dock att maximalt 15–20 procent kan utgöras av överlappningar. Detta förtar dock inte huvudpoängen kring den stigande trenden som visas i diagram 1. Tyvärr finns endast individ- och inte hushållsdata tillgängliga.

övervägande: 1/ I vilken utsträckning uppfylls den allmänna normen »att alla vuxna skall finna arbete» och 2/ i vilken grad kan förväntas att socialt åsidosatta grupper någonsin återkommer på arbetsmarknaden?

För det första, ifråga om normen: Inom den frivilliga förtidspensioneringen kan en löneanställd vid 60 års ålder eller mer pensionera sig och därmed vara berättigad en pension i storleksordningen 50–90 procent av tidigare inkomst, för att vid 67 års ålder övergå till det allmänna pensionssystemet. För tillgång till systemet krävs bl.a. långvarigt medlemskap i arbetslöshetskassa. Studier visar (Møller 1987) att en betydande del av de frivilligt förtidspensionerade får förbättringar i hälsan, fler kontakter med familj och vänner, samt nya fritidsaktiviteter. Det kan hävdas med eftertryck att den frivilliga förtidspensioneringen har varit så lyckosam att det inte längre är något brott mot (arbetarklass-) normen att pensionera sig vid 60 istället för 67 års ålder. Därför är det möjligt att ifrågasätta om hela denna grupp skall ingå i kategorin av arbetsmarknadsmarginaliserade, en åtgärd som i och för sig inte skulle förta intrycket av diagram 1 och dess långsiktig uppgående trend.

För det andra, ifråga om de tillfälliga åtgärderna: När arbetsmarknadsmarginaliseringen i Danmark i mitten av 1980-talet för första gången uppmärksammades som en långsiktigt uppgående trend var frågan hurvida de »tillfälligt marginaliserade» stannade kvar utanför arbetsmarknaden eller återkom i arbete. Frågan undersöktes med hjälp av longitudinella och statistiskt-komparativa studier. Dessa visade att det trots stor rörlighet bland de »tillfälligt marginaliserade» in och ut på arbetsmarknaden *fanns en*

signifikant minoritet för vilken det synes som mindre troligt att de någonsin återkommer till arbetsmarknaden (Larsen and Andersen 1993; Hansen and Smidth-Fibiger 1988; Larsen and Andersen 1988; Ploug 1990; Danmarks Statistik 1993; Johannessen 1993).

Anledningar till arbetsmarknadsmarginalisering

Arbetsmarknadsmarginaliseringen verkar ha varit en trogen följeslagare till industrikapitalismen ända sedan den först dök upp. Generellt tycks ett starkt inslag hos moderna samhällen vara att uttryck av marginalisering sammanhänger med att inflytelserika grupper förespråkar och legitimerar klassklyftor och inkomstspridning som nödvändiga medel för uppfyllandet av samhällets normer (Germani 1980). Vad som emellertid är av speciellt intresse i denna artikel är att söka svar på frågan varför arbetsmarknadsmarginaliseringen ökat så anmärkningsvärt under slutet av 1900-talet.

Förståelsen av arbetsmarknadsmarginaliseringen menar jag bäst låter sig göras utifrån ett regleringsperspektiv. Teorier inom detta perspektiv betraktas generellt som övergripande ansatser inriktade på helhets-tolkningar av kapitalismens omvandling, inte som detaljerade förklaringsmodeller av moderna och postindustriella samhällen. Ansatsen kan därför endast fungera som en referensram i analysen av arbetsmarknadsmarginalisering. Som sådan anser jag den fungera väl till följd av sin bredd samt att den fokuserar dimensioner på mikro-, meso- såväl som makronivån. I Joachim Hirschs (1986, 1991) version, vilken utmär-

ker sig för sin bredd och används i denna artikel, visar regleringsperspektivet ytterligare starka sidor då det fokuserar och förhåller sig till centrala faktorer på arbetsmarknaden. Hirsch fångar inte enbart olika typer av kapitalistiska ackumulationssystem, social reglering och exclusion, hegemonsträvanden, och arbetsmarknadsmarginalisering, utan också tolkningar av staten i moderna och postindustriella samhällen, samt ändrade mönster i urbana vanor, konsumtion, och i tro och normer.

Den dominerande karaktärstiken och benämningen av ackumulationssystemen i Europa fram till krisen i mitten av 1970-talet är Fordism, uppkallad efter den modell som utvecklades och användes av Henry Ford i hans bilfabriker. Produktionsmodellen bygger på massproduktion av standardiserade varor. Ofta sker detta längs ett löpande band i en tayloriserad arbetsorganisation, vilken karaktäriseras av en extrem uppdelning (sönderstyckning) av arbetet. Den till denna organisering av produktionen korresponderande typen av social reglering är i nordvästra Europa den socialdemokratiska, som är keynesianskt inspirerad och kännetecknas av samarbete och kompromisser över klassgränserna. Den är framväxt ur ett sammanhang med målet att sammansmälta kapital och arbete samt den nya medelklassen i ett hegemoniprojekt kring tillväxt och framsteg.

De tekniska och organisatoriska möjligheterna för Fordismen att öka produktiviteten genom innovationer var uttömd under 1960-talet, och i mitten av 70-talet var ekonomiska kriser och växande arbetslöshet ett faktum. För närvarande upplever vi ett paradigmskifte sedan den fordistiska ackumu-

lationsregimen sakta ger plats för en ny. Det är dock förmodligen fortfarande för lösa former för en definition av ett nytt typmönster. Försök görs i en växande litteratur att skapa förståelse om denna utveckling, men meningsskiljaktigheterna är många: Hur påverkas efterfrågan på arbetskraft? Vilken typ av arbetskraft blir överflödigt i framtiden? Kommer företagens storlek att påverkas?

Trots frågetecknen förefaller de flesta inblandade i diskussionen vara överens om att flexibilitet i produktionen och på marknaden kommer att dominera den nya ackumulationsregimen (Boyer 1987). Därutöver synes samstämmighet råda kring att massproduktion och flexibel specialisering skall ses som två existerande ackumulationssystem i växlande nationella kombinationer och i gemensam rörelse från det moderna till det postindustriella samhället (Jessop et al. 1991). Genom att snabbt ta i anspråk möjligheterna till flexibilitet hoppas kapitalisten kunna överbrygga alienation och motstånd bland arbetarkollektivet, den sjunkande kvaliteten på tillverkade produkter, den relativa tillbakagången för taylorism och massproduktion, konkurrensen från tredje världens lågkostnadsproducenter och den mättade marknaden för standardiserade och massproducerade varor, samtidigt som man försöker att möta den växande efterfrågan på mer differentierade produkter (Jessop 1992). Fordismens kris åtföljdes oftast av kostnadskriser för staten som en effekt av ökande arbetslöshet och försäkringsutbetalningar, fallande skatteintäkter och sämre tillväxtförutsättningar för ekonomin på sikt. Relevansen för denna artikel ligger dock främst i uppkomsten av en social kris

till följd av det växande antalet anställningar präglade av utsatthet och svagare ställning på arbetsmarknaden, vilket skett på bekostnad av Fordismens tryggare heltidsarbeten.

I en idealtypsformulering menar Hirsch att flexibel specialisering kräver en utpräglad flexibilitet i kärnan av arbetskraften. En ny typ av arbetare, »mångsysslaren» med en flerdimensionell kvalifikationsprofil växer fram och förväntas kunna sköta allt från drift och underhåll till att organisera och utföra transporter av egna verktyg och städning. Poängen med denna idealtyp är att arbetets organisationsprincip grundas i arbetsprocessens utveckling där arbetsintensiteten bestäms av kommunikations- och styrningsinstrument. I kontrast till Hirschs mer spekulativa uttalanden om mångsyssleri och på vilket sätt det är strukturerat, synes en allmän uppfattning finnas om att de tayloristiska inslagen inte kommer att försvinna i och med ett post-fordistiskt ackumulationssystem. Den duala typ av arbetsorganisation som istället följer leder till en ökad tudelning av arbetskraften. I enlighet med Hirsch kommer arbetskraften inom både tillverknings- och serviceindustrin att bestå av:

- 1 En liten och högt utbildad »kärngrupp» med säker anställning men med stora löneskillnader.
- 2 En stor men kraftigt uppdelad grupp av »tayloriserade» industriarbetare vilka är mer utspridda än tidigare när stora massproducerande anläggningar var dominerande. Gruppen är »perifer» och står att finna i olika typer av otrygga och utsatta anställningar. Även i denna grupp finns stora löneskillnader.

- 3 En stor skara av arbetslösa arbetare varav många är arbetsmarknadsmarginaliserade

Den tredje gruppen är ett resultat av två parallella utvecklingsförlopp i det växande utnyttjandet av flexibel produktion och den intensifierade rationaliseringen av Fordist-orienterade produktionsorganisationer.

Bland de löneanställda finns två fundamentala uppdelningar. Den första går mellan de i centrum av arbetsmarknaden och de i periferin. Den andra återfinns mellan de med anställning och de utan. Om inte radikala förändringar i form av social reglering kommer till stånd förefaller det troligt att den senare gruppen kommer att växa som en konsekvens av nedgången i antalet arbetstillfällen till följd av ny arbetsorganisation och ny teknologi. Mindre övertygande är utsagan om uppdelningen mellan kärngrupperna och de som befinner sig i periferin. I en av de senaste översikterna av debatten tar Westergaard som utgångspunkt att arbetsmarknaden till viss del är uppdelad och att de två senaste årtiondenas förändringar har skapat ökad anställningsotrygghet och vidgade gränser för de arbetsmarknader där de anställda är dåligt skyddade: »But quite extensive research into these shifts has failed to identify any clear, or notably accelerating, pattern of segmentation between core and periphery, primary and secondary sectors, with workers locked as fairly distinct sets into one or another of these over increasingly long durations» (Westergaard 1995). Poängen är således inte hurvida scenarier om djuplodande uppdelning av arbetsmarknaden är utan grund, utan snarare att rådande kunskap tyder mer på motsatsen.

Samhälleliga effekter av arbetsmarknadsmarginalisering

Analysen i detta avsnitt är förlagd till ett makroplan och då framförallt de samhälleliga konsekvenserna av arbetsmarknadsmarginaliseringen. Sociala effekter för individen vilka bl.a. finns diskuterade i den ännu omdebatterade (Gallie et al. 1994) Marienthalstudien från 1930-talet (Jehoda 1982). Jag hoppas kunna visa att de olika konsekvenserna av arbetsmarknadsmarginalisering troligen utgör ett växande hot mot den rådande sociala ordningen. I det följande redovisas nio olika konsekvenser.

1 Ökade klasskillnader

Det är ett välkänt faktum att både arbetslöshet och utträde från arbetsmarknaden som effekt av förslitning slår hårdare mot arbetarklassen än andra klasser. Arbetsmarknadsmarginalisering kan därför i stor utsträckning ses som ett klassfenomen.⁷

7 Hoff and Andersen (1989). Socialkommissionen (1992). Tabell 2 är framställd utifrån Hoff & Andersen (1989).

Tabell 2

*Klassstillhörighet bland olika grupper utanför den aktiva arbetskraften (procent). Klassificeringen i relation till tidigare klassposition.**

	Arbetslösa	Förtidspension.	Bidragsmott. övr
Arbetare	77	69	75
Tjänstemän	18	3	9
Arbetsledare	2	1	1
Direktörer	0	10	7
Överklass	0	12	2
Arbetsgivare	4	4	6
Totalt	100	99	100
(N)	130	68	150

* De arbetslösa och personer i gruppen bidragsmottagare övr. är klassificerade till tidigare position.

Den ojämna fördelningen av arbetsmarknadsmarginalisering mellan klasser intensifieras när den kopplas till könsaspekten. Speciellt de »svagaste» kvinnorna blir beroende av »solidariska» insatser av kollektiv natur och välfärdspolitik (Carlsen & Larsen 1993).

2 Ökad ojämlikhet mellan könen:

Även könskevheterna i arbetsmarknadsmarginalisering är väl dokumenterade.⁸

3 Ökad gettobildning, både lokalt i bostadsområden och regionalt:

Under det senaste årtiondet har både allmänhetens och politikernas uppmärksamhet ökat ifråga om hur klass, kön, och etnicitet varit avgörande för hur grupper har bostatt sig i isolerade och välavgränsade områden med liten kontakt utåt.

Gettobildning har analyserats och beskrivits i bl.a. Andersen (1987) och Bech Jørgensen (1982), men de empiriska belägen är fortfarande svaga. Gettobildning i betydelsen av utbredd klassegregering har i århundraden varit en del av Europas industrialisering och modernisering. Innehållet i och formen hos en utbredd segregering skiljer sig förmodligen från nation till nation. Vad som är nytt till följd av den senaste tidens arbetsmarknadsmarginalisering är tendensen av att hela stadsdelar i det närmaste helt befolkas av arbetsmarknadsmarginaliserade människor. I fördelningen av bostäder i förhållande till anställning kan utläsas att bland egnahemsägare i Danmark (i friligt-

8 Se diagram 1. Se också (för Danmark) Larsen och Andersen (1993) och (för Norge) Johanne- sen (1993a). För EU-data se not 1.

gande villor i rena och trevliga områden och i välhållna innerstadslägenheter) är i mer än 90 procent av hushållen åtminstone en vuxen heltidsanställd. I hyresrätter byggda efter 1975 (»miljonprojektsbyggen«) utgörs ofta mer än hälften av innehavarna av arbetslösa vuxna (Andersen 1987). Inkomstskillnaden mellan invånarna i de två boendetyperna har vuxit från 70 procent år 1970 till 83 procent år 1985. Omflyttningen i den senare typen av boende är nära 50 procent och kriminaliteten tenderar att öka. De resursstarka familjerna flyr.

I den andra ändan av skalan isolerar sig de rika gettona alltmer. (Andersen 1987). De mest kända områdena är i São Paulo och Rio de Janeiro där inte bara individuella fastigheter utan hela bostadsområden med förmögna invånare är skyddade av privata säkerhetsstyrkor och murar. Innanför finns skolor, arbetsplatser, affärscentrum och övrig nödvändig service för ett modernt och bekvämt liv, ett liv till vilket inträdet är inramat av restriktioner. Den brasilianska modellen av skyddade samhällen verkar sprida sig till andra länder och, menar Balvig (1994), fungera som modell för liknande rika getton i Kalifornien. Den stadiga ökningen av arbetsmarknadsmarginaliseringen tillsammans med den politiska strategi – att gynna grupper som ses som bärare av ekonomisk tillväxt och en lovande framtid – som vissa europeiska regeringar driver (Hausserman & Siebel 1990), betyder att utvecklingen i Nord- och Sydamerika mycket väl kan vara framtidsscenario för Europa, de skandinaviska länderna inräknade.

4 Ökade regionala skillnader:

De regionala skillnaderna i ekonomiska

förutsättningar skiljer sig mellan olika länder. I Storbritannien, Tyskland och Frankrike är exempelvis gapet i BNP/capita mellan den rikaste och fattigaste regionen 52 procent, 53 procent och 56 procent respektive, medan Danmark ligger lägst med 34 procent (Nilsson 1994). Den regionala fördelningen av tillverknings- och serviceindustrin förändras både permanent och snabbt i de flesta europeiska staterna, bl.a. finns det regioner där låg eller ingen ekonomisk tillväxt är normaltillståndet och där arbetslöshet, speciellt långtidsarbetslöshet, är en ständigt närvarande börda. (Baskien, delar av södra Italien, och i regioner med tung industri typ Ruhr, Vallonien, Lorraine-Picardie, etc.). Det finns goda skäl att förutspå att dessa regioner kommer ha ett permanent underskott i arbetstillfällen vilket inte bara bidrar till långtidsarbetslöshet utan även till andra former av arbetsmarknadsmarginalisering.

5 Ökad ojämlikhet mellan generationerna.⁹:

Genom att ha lämnat klassbegreppet, och därigenom det väldokumenterade sambandet mellan klass och utbildning, observerade den danska Socialkommissionen ett starkt samband mellan ungdomars utbildningslängd och arbetslöshet. Resultatet, den ojämna fördelningen av marginalitet mellan klasser, (konskvens 1) är förstärkt i kombina-

9 Socialkommissionen (1992) dokumenterar signifikant högre arbetslöshetstal för dansk ungdom (15 procent) jämfört med 9 procent för hela arbetsmarkanden; skillnaden är större om sysselsättningsprojekt räknas in. Haaland (1993) visar att speciellt unga personer pressades ut från den norska arbetsmarknaden under senare delen av 1980-talet.

tion med könsaspekten (konsekvens 2) och ytterligare förstärkt genom generationsaspekten.

6 Ökad ras- och etnisk ojämlikhet:

Danska siffror visar att generellt har personer från länder utanför Skandinavien och EU högre grad av arbetsmarknadsmarginalisering än de från andra skandinaviska länder och EU (Plough 1990). Bland unga invandrare (inklusive de från Norden och EU) är arbetslösheten 25 procent att jämföras med 15 procent bland danska ungdomar [mellan 15 och 45 år] (Socialkommissionen 1992). Siffror från van Berkels studie av långtidsarbetslöshet i Rotterdam visar på liknande mönster av överrepresentation av etniska minoriteter (van Berkel 1994). Statistik som visar på hög grad av arbetsmarknadsmarginalisering bland etniska minoriteter tycks finnas i och beröra alla europeiska länder.

7 Ökad fattigdom:

Arbetsmarknadsmarginaliseringen kan, under vissa förutsättningar, leda till fattigdom. Det kan vara i form av: skulder, hyror, underhållsskyldighet, och, givetvis, storleken på bidrag och andra hushållsinkomster.¹⁰

8 Ökad kriminalitet:

I den offentliga debatten, gemensamt för hela Europa, har det ofta hävdats att den växande arbetsmarknadsmarginaliseringen följs av stegrad kriminalitet. Detta argument

styrks av observationen att de anmälda egendomsbrotten i Danmark steg med 23 procent under 1980-talet (Danmarks Statistik & Socialforskningsinstitutet 1992). Även de anmälda stölderna ökade under samma tid med cirka 50 procent. Å andra sidan har andelen av befolkningen som utsatts för stöld varit stabil mellan 1972 och 1991. Skillnaden tycks ha sin grund i två faktorer, dels att försäkringsbolagen ställer högre krav på dokumentation för att betala ut ersättning, dels att samma personer rapporterar mer än en stöld. I anknytning till det senare, och en i vårt sammanhang relevant faktor, är det säkerställt att stöldanmälningar är koncentrerade till höginkomstgrupper (Danmarks Statistik & Socialforskningsinstitutet 1992) och affärsinnehavare i gettoområden (Bourdieu et al. 1993).

9 Minskat deltagande i det politiska livet:

I en relativt nyligen genomförd dansk studie rörande »medborgarskap, demokrati politiskt deltagande» (Andersen et al. 1993) visas att arbetsmarknadsmarginaliserade individer är mindre aktiva i det politiska livet än andra mätt som deltagande i organiserade sammankomster typ möten och demonstrationer. Gruppen är också i mindre utsträckning medlemmar i föreningar och de känner sig i mindre utsträckning än grupper på arbetsmarknaden företrädde av någon intresseorganisation. Även könsskillnader gör sig gällande genom att minskningen i politisk aktivitet är markant större bland kvinnor än män (a.a.). Vi kan därför dra slutsatsen att kvinnors deltagande i det politiska livet är tydligare kopplat till en fast förankring på arbetsmarknaden.

10 Andersen & Larsen (1989). Detta stora arbete, relaterande arbetsmarknadsmarginalisering och fattigdom, ser fattigdom som aggregerad relativ deprivering.

Växelverkan mellan arbetsmarknadsmarginaliseringens konsekvenser

Utöver de relationer mellan arbetsmarknadsmarginaliseringens olika konsekvenser som nämnts tidigare kan bl.a. följande fyra läggas till:

- Konsekvenserna av klass-, köns-, generations- och etniska ojämlikheter är flerfaldigt och intimt samverkande och förstärker därför ofta varandra kraftigt.
- Bourdieu et al. (1993) förtydligade, i samband med observationen att stölder i stor utsträckning riktades mot affärsinnehavare, att stölderna i gettoliknande områden blev så frekventa att affärerna till slut blev tvungna att slå igen.
- Över hela Europa finns getton av etniska minoriteter vilket ytterligare förstärker koncentrationen av arbetsmarknadsmarginalisering till vissa geografiska områden.
- Kvinnors andel av arbetsmarknadsmarginaliseringen är inte bara större än männens utan konsekvenserna för kvinnorna blir oftast betydligt kännbarare i form av t.ex. fattigdom eller minskat politiskt inflytande.

Det är en alldeles för omfattande uppgift för denna artikel att i detalj beskriva och analysera alla relationer mellan arbetsmarknadsmarginaliseringens konsekvenser. Vad det senaste avsnittet förhoppningsvis visat är konsekvensernas flerdimensionella karaktär, och att de sammantaget synes leda till ett växande hot mot samhällets nuvarande ordning.

Ett system-/ och socialt integrationsperspektiv på arbetsmarknadsmarginalisering

Avslutningsvis ämnar jag anlägga Lockwoods perspektiv av system integration och social integration (Lockwood 1956, 1992). Med ett mindre tillägg sprids genom denna ansats på samhällsintegration nytt och fruktbart ljus på arbetsmarknadsmarginaliseringen. Lockwood definierar de två begreppen på följande sätt:

Whereas social integration refers to more or less orderly or conflicting relationships between *actors* of a social system, system integration refers to the more or less functional or contradictory relationships between the *parts* of a social system.

Som Mouzelis (1991) visat när han vidareutvecklat Lockwoods distinktion gör Lockwood aldrig riktigt klart vari skillnaden ligger mellan »delar» (parts) och »aktörer» (actors). Oftast är delarna identiska med institutioner, men innehåller bevisligen samtidigt »något mer».

I Mouzelis analys av social integration fokuseras kollektiva aktörer:

Institutions are at the periphery and actors are at the centre – in the sense that rules are seen in connection with the complex methodologies the actors employ for the purpose of applying (or managing not to apply) these rules when playing specific games.

Utifrån ett fokus på systemintegration blir det å andra sidan klart att;

the main concern is no longer how such rules are actually applied by actors in specific interactional situations, but their relevance or irrelevance to a social systems functioning and to its basic conditions of existence.

Distinktionen mellan system-/ och social integration pekar således på två grundläggande sätt att betrakta samhällets sammansättning och dess upplösning. Det sociala integrationsperspektivet fokuserar på aktörers samarbete och konflikter, medan systemintegrationsperspektivet fokuserar på institutioners samverkan och mer eller mindre komplexa regelverk. Vid användande av Lockwoods duala begrepp av integration i en analys av arbetsmarknadsmarginalisering bör påpekas att ansatsen är utvecklad som en makroteori. Min ambition att utnyttja begreppen på en mesonivå kan vid första ögonkastet därför uppfattas som en ganska »fri tolkning». Det skall dock framhållas att aktörer och institutioner kan (och bör) analyseras på både mikro- och makronivån och att distinktionen mellan nivåerna har karaktären av »mer eller mindre» snarare än »an- tingen – eller» (Mouzelis 1995).

Tillväxten av arbetsmarknadsmarginalisering i Skandinavien ses som ett exempel på ökande system-disintegration, dvs. en växande andel av befolkningen i arbetsför ålder är inte integrerade i arbetslivet. Bevisligen innebär spridningen av arbetsmarknadsmarginaliseringen att den klassiska truismen om lönearbetet som den centrala institutionen i samhället (se inledningen) omkullkastas. Utifrån Lockwoods distinktion innebär detta att det är »*perfectly possible to say that at any particular point of time a society has a high degree of social integration (e.g. relative absence of class conflict) and yet has a low degree of system integration (mounting excess productive capacity)*«. Detta, Lockwoods eget exempel, innehåller mycket av vad jag menar finns i Skandinavien idag. Arbetsmarknaden, sedd som en

institution med kollektiva avtal, lagstiftning och traditionellt accepterade handlingsregler m.m, kan inte längre absorbera eller fånga upp alla de som önskar avlönat arbete. Ännu så länge når utestängningen inte, mer än marginellt, välfärdsstatens institutioner.

De skandinaviska länderna har under senare tid upplevt nedskärningar i de sociala transfereringssystemen (Marklund 1992; Møller 1989; Halvorsen 1995), speciellt i de som riktas till de ekonomiskt svagaste grupperna. Under samma tid har kravet att ha ett arbete, en anställning, blivit ännu tydligare uttalat i offentlig debatt och implementerat genom lagstiftning och krav på motprestation för att få tillgång till medborgerliga rättigheter typ socialbidrag (dvs. workfare). Det kan därför hävdas att ökande arbetsmarknadsmarginalisering och social nedrustning tenderar att öka system-disintegrationen.

Välfärdsstaten kan, trots besparingar, fortfarande framställa olika typer av välfärdstjänster vilka medför social integration. Ett resultat av de institutionella välfärdsstaternas politik är i allmänhet att de marginaliserade grupperna av system-disintegrerade individer fortfarande är socialt välintegrerade. Deras sociala integration är bibehållen främst genom bidrag från välfärdsinstitutioner. Bidragen, speciellt utbetalningar från socialförsäkringssystemet, socialbidragen, fri skolgång och sjuk- och hälsovård, hindrar inte enbart de arbetsmarknadsmarginaliserade från att svälta och frysa, men också för majoriteten, där arbetsmarknadsmarginaliseringen inte leder till fattigdom, ett tillträde till samhällets konsumtionsnorm (Bech-Jørgensen 1994). I mottagarnas egna ögon innebär det-

ta att de bidrar till sin egen sociala integration. De skandinaviska välfärdsstaterna erbjuder också de utsatta grupperna en mängd olika utbildnings- och praktikmöjligheter. I vissa fall är deltagande t.o.m. ett krav för fortsatt ekonomiskt bidrag. Problemet för de arbetsmarknadsmarginaliserade är inte att de utestängs från dessa utvecklingsmöjligheter, utan att satsningen oftast inte leder till en position på den ordinära arbetsmarknaden. Arbetsmarknadsmarginalisering är således inte alltid kopplad till brist på konsumtionsmöjligheter eller social disintegrering. Sammantaget kan sägas att de medel som används av välfärdsstatens institutioner upprätthåller en hög grad av social integration bland dem som är systemdisintegrerade genom arbetsmarknadsmarginalisering. Bidragen från välfärdsinstitutionerna, fastän de reducerats märkbart under 1980- och 90-talet, är fortfarande viktiga förutsättningar för den sociala integrationen av de arbetsmarknadsmarginaliserade, se figur 1. (nästa sida)

I Skandinavien är den avgörande samhällsfrågan i relation till den stadiga ökningen av arbetsmarknadsmarginalisering: *Under vilka villkor kommer eller kommer inte tendensen av system-disintegration att leda till social disintegration?*

Första steget i ett svar kan vara en närmare granskning av de sammanhang där speciellt lågt systemintegrerade grupper av individer, ofta fångade i flera typer av marginalisering utöver arbetsmarknadsmarginalisering, inte längre ser sig själva som socialt integrerade och därför börjar att utmana samhällsordningen.¹¹ De mest dramatiska exemplen från det senaste årtiondet är de situationer vilka lett till upplöpp i Brixton

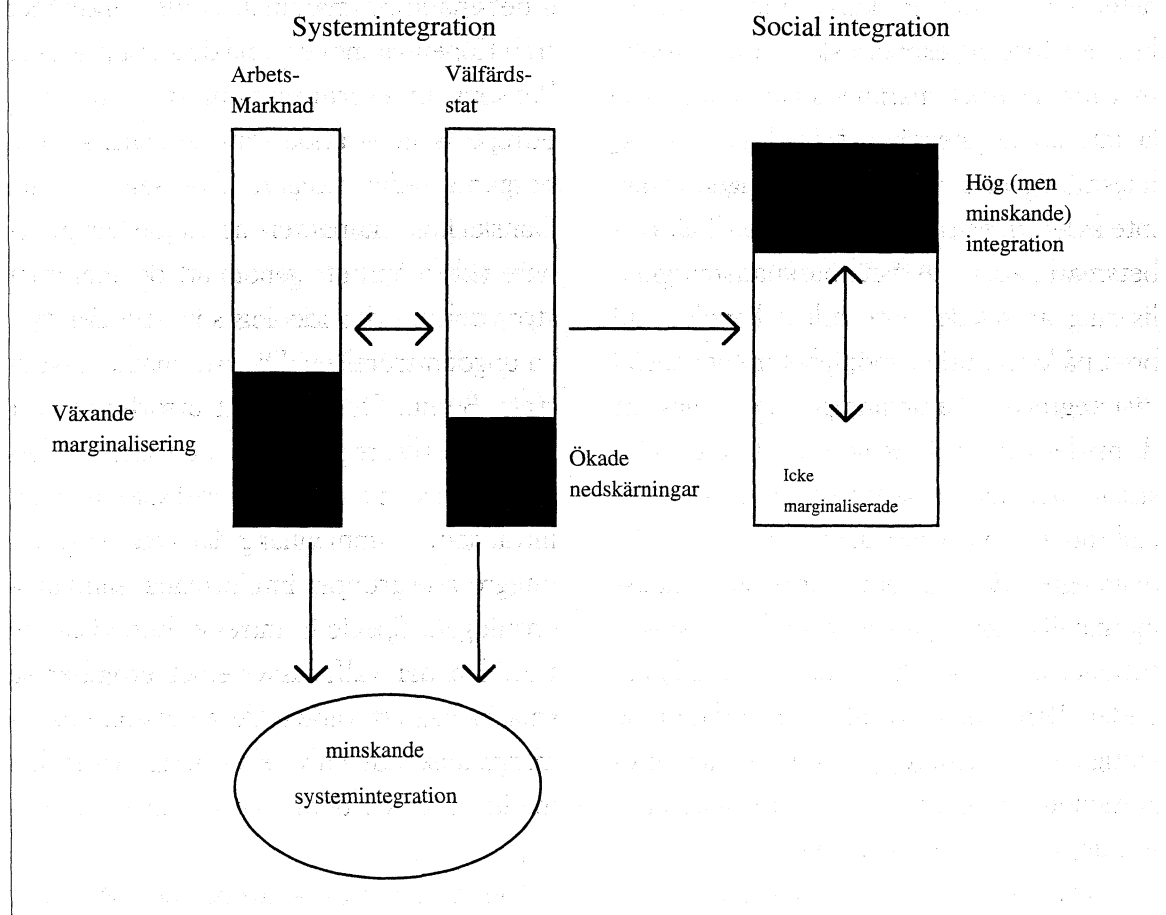
(London), Merseyside (Liverpool), Los Angeles och senast i Bradford. Även Danmark har haft kravaller (och skottlossning) när sociala grupperingar, delvis innehållande arbetsmarknadsmarginaliserade individer från Köpenhamns centrala delar, uppfattade det som om regeringen tvingade dem in i en europeisk integration som de danska medborgarna redan tidigare hade sagt nej till. Danska husockupanters agerande har på senare tid förändrats genom att de anammat stora delar av den ideologi som styr den tyska ungdomsrörelsen »Die Autonome« i Neustadt, Berlin. För att ge ett utförligare svar krävs ytterligare studier av de specifika förhållanden som råder i exempel som de ovan, likväl som i sammanhang där svagt systemintegrerade grupper inte utmanat samhällsordningen. Speciellt intresse bör visas de tillfällen där välfärdssystemet erbjuder så små bidrag att varken de arbetsmarknadsmarginaliserade själva eller övriga samhällsmedlemmar ser dem som socialt integrerade.

Det hävdas att Lockwoods och Mouzelis centrala insikt är att varje socialt sammanhang måste belysas från både social integrations- och systemintegrationsperspektiv – både som en uppsättning handlande aktörer och som en sammansättning av institutioner

11 De vanliga politiska kanalerna är sällan tillgängliga för de arbetsmarknadsmarginaliserades heterogena grupper som är mindre aktiva i det politiska livet och känner sig mindre representerade av intresseorganisationer (Andersen et al. 1993). Piven och Clowards (1994) utsaga om att de fattiga i USA endast får uppmärksamhet genom tillfälligt uppblossat våld och social oro, kan mycket väl appliceras även på arbetsmarknadsmarginaliseringen i Skandinavien.

Figur 1.

Ett arbetsmarknadsperspektiv på relationen mellan System-disintegration och social integration i Skandinavien

eller komplexa strukturer som stödjer, och hindrar, aktörer och de sammanhang inom vilka de agerar. Jag har i min argumentation nyttjat Lockwoods och Mouzelis insikter, men finner det nödvändigt att presentera ytterligare en central teoretiker ifråga om att understryka och analysera relationen mellan system-disintegration och social disintegration, nämligen Marx. Visserligen utnyttjade han andra begrepp, men han var den första att skilja på system- och social integration. Det marxistiska paradigmet innehåller den mest sammanhållna teoretis-

ka länken mellan institutionella analyser och rationellt orienterade aktörsanalyser. Inriktningen på att klassantagonism och andra typer av konflikter mellan intressegrupper (den sociala disintegrationsaspekten) generellt är en funktion av produktionsättet (inkluderande möjligheter för identifikation och kommunikation inom klassgränserna) gör att dynamiken hos klassantagonismen tydligt kan ses som förbunden med de växande motsättningarna i det ekonomiska systemet (system-disintegrationsaspekten). Den avgörande konflikten för förändring är

således den systemkonflikt som framgår av motsättningen mellan ägandeförhållanden och produktionsförhållanden. Marx arbete kring kapitalismens funktionssätt hjälper oss att se på utvecklingen i form av dels oförenligheten mellan olika institutionella arrangemang, dels hur aktörer hanterar denna situation. Marx var först med att formulera den även idag högst relevanta frågan: *Under vilka förhållanden leder system-disintegration till social disintegration?* Vilka är de komplexa mönster där systemmotsättningarna är, eller inte är, sammankopplade med utvecklingen av klassmedvetande, klassorganisering och klassagerande? (Det är bara i de vulgära och direkt mekaniska formerna av historiematerialismen som institutionell oförenlighet mer eller mindre automatiskt leder till konflikt och kollaps i det dominerande produktionssättet).

I ett för centrala planerare och andra maktcentrum i Skandinavien anlagt »upifrån-ner«-perspektiv blir den avgörande frågan ofta ställd i termer av »social ingenjörskonst«:

Vilken omfattning på sociala rättigheter och

lösningar krävs för att förebygga att de system-disintegrerade grupperna (från arbetsmarknaden) inte visar sitt sociala missnöje?

Frågan kan även formuleras »nerifrån-upp«: *Vilka är de grundläggande rättigheter, i en dynamisk tolkning av Marshalls medborgarskapsideal, som alla medborgare måste ha tillgång till för att säkra sin aktiva medverkan i dagens skandinaviska samhällsliv?*

Den senare formuleringen är att föredra. Genom att utgå från ett perspektiv av social medverkan förläggs intresset till faktiska (objektiva) resurser såsom anställning, rimlig levnadsstandard och utbildningsnivå, politiskt och kulturellt deltagande etc., vilket möjligtvis kan leda till att olika typer av marginalisering elimineras eller åtminstone förebyggs. Till detta skall läggas att ett »nerifrån-upp«-perspektiv baserat på social medverkan involverar både arbetsmarknadsdeltagande och andra typer av sysselsättning, t.ex. omsorgsarbete, grannskapsservice, etc. som på samma sätt bidrar till individens, familjers och samhällets välmående.

Referenser

- Abrahamson, P. (1992), Poverty and Welfare in Denmark. *Scandinavian Journal of Welfare*, 1.
- Alcock, P. (1993), *Understanding Poverty*. London.
- Andersen, H.S. (1987), *Det adskildte Danmark*. SBI debatbog, København.
- Andersen, J. & Larsen J.E. (1989), *Fattigdom i velfærdsstaten*. København.
- Andersen, J. et al. (1993), *Medborgerskab, demokrati og politisk deltagelse*. Herning.
- Balvig, F. (1994), Crime Time. *Social Kritik*, Nr.33 September.
- Bech-Jørgensen, B. (1992), *Historier om Bæk-fosgården*. Albertslund.
- Bech-Jørgensen, B. (1994), *Når hver dag bliver hverdag*, København.
- Bengtsson, S. (1991), Økonomisk vækst skaber førtidspensionister. *Social Rapport*.
- Bourdieu, P. et al. (1993), *La misere du monde*, Paris.
- Boyer, R. (1987), *What is the Next Socio-Economic System Made of?* Mimeo presented at BRIE, University of California, Berkeley.
- Carlsen, S. & Larsen, J.E. (1993), Den ufuldstændige ligestilling. *Social Kritik*, nr 27.

- Chapman, T. & Cook, J. (1988), Marginality, youth and government policy in the 1980s. *Critical Social Policy*. Issue 22, Summer.
- Commission of the European Communities (1993a), *European Social Policy. Option for the Union*. Luxembourg.
- Commission of the European Communities (1993b), *Employment in Europe*. Luxembourg.
- Dahrendorf, R. (1988), *The Modern Social Conflict: an Essay on the Politics of Liberty*. New York.
- Danmarks Statistik & Socialforskningsinstituttet (1992), *Levekår i Danmark*. København.
- Danmarks Statistik (1993), *Nyt fra Danmarks Statistik Nr. 285*.
- Friis, H. (1981), *Nederst ved bordet*. København.
- De Autonome. Mads Kering, Autonomt forlag. Copenhagen.
- Germani, G. (1980), *Marginality*. New Jersey.
- Gallie D. & Marsh C. & Vogler C. (1994), *Social change and the Experience of Unemployment*. Oxford University press.
- Goetz, A (1982), *Farewell to the Working Class*. London.
- Haaland, T. (1993), Utestengning og integrasjon i arbeidsmarkedet, *Regionale trender*, nr.2.
- Hakim, C. (1992), Unemployment, marginal work and the black economy. In McLaughlin E.(eds.), *Understanding unemployment*. London.
- Halvorsen, K.(1995), *Virker velfærdsstaten?* Nota Bene 95:5, Oslo.
- Hansen, F.K. & Smidth-Fibiger, E. (1988), *Arbejde eller varig støtte?* København.
- Haussermann, H. & Siebel, W. (1990), The polarization of urban development in the Federal republic of Germany and the question of a new municipal policy. *International Journal of Urban and Regional Research*, 14.
- Hirsch, J. & Roth, R. (1986), *Das neue Gesicht des Kapitalismus*. Hamburg.
- Hirsch, J. (1991), From the Fordist to the Post-Fordist State in B. Jessop, H. Kastendiek, K. Nielsen and O. Pedersen (eds.) *The Politics of Flexibility*. London.
- Hoff, J. & Andersen, J.G.(1989), The Danish Class Structure, *Acta Sociologica* (32), 1:23-52.
- Jehoda, M.(1982) *Employment and Unemployment: A Social-Psychological Analysis*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Jessop, B. et.al. (1991), *The Politics of Flexibility. Restructuring State and Industry in Britain, Germany and Scandinavia*. London.
- Jessop, B. (1992), Fordism and Post-Fordism, a critical reformulation in Storper, M. and Scott, A. J. *Pathways to Industrialization and Regional Development*. New York.
- Johannessen, A. (1993a), Arbeidsmarkedets marginalgrupper: Hvem er de? *Samfundsspeilet* nr.4.
- Johannessen, A. (1993b). Felle eller bro til arbeidsmarkedet? *Plan & arbeid*, 5/6.
- Knudsen, R. (1985). Flere vil forsørge sig selv – men kan ikke. *Social Revy* nr. 4-5.
- Lane, C. From 'Welfare Capitalism' to Market Capitalism', a Comparative Review of Trends towards Employment Flexibility in Labour Markets of Three major European Societies. *Sociology*, vol 23 no 4.
- Larsen, J.E. & Andersen, J. (1988), Arbejdsløs og på bistand – hvor længe? *Samfundskøkonomien* no.4.
- Larsen, J.E. & Andersen, J. (1993), *Arbejdsløshed og offentlig forsørgelse i Danmark*. 2. ed. København.
- Lockwood, D. (1956). Some Remarks on 'The Social System'. *British Journal of Sociology*, 7.
- Lockwood, D. (1992), *Solidarity and Schism*. Oxford.
- Marshall, T.H. (1950), *Citizenship and social Class*, in *Sociology at the Cross-Road and other Essays*. London.
- Marklund, S. (1992). The Decomposition of Social Policy in Sweden. *Scandinavian Journal of Social Welfare*. 1: 2-11.
- Mouzelis, N.P. (1992), *Back to Sociological Theory*. The Construction of Social Orders. London.
- Mouzelis, N. (1995), *Sociological Theory. What went wrong?* London.

- Møller, I.H. (1987), Early Retirement in Denmark. *Ageing and Society*, 7.
- Møller, I.H. (1989), *Samfundet polariseres. Det begynder på arbejdsmarkedet, fortsætter i socialpolitikken og slutter i det civile samfund*. ATA-projektet. AUC.
- Møller, I.H. (1995), *Labour Market Marginality in North-West Europe – some Causes and Consequences*. CID-Studies no. 6. Copenhagen.
- Negt, O. (1985), *Det levende arbejde, den stjålne tid*. Copenhagen.
- Nilsson, J.E. (1994), Et land uden regionale problemer. *AKF-Nyt*, no 3, October.
- Nætti, J.E. (1994), Atypical Employment in the Nordic Countries: Towards Marginalisation or Normalisation? In Boye, T. & Olsson Hort S.E. *Scandinavia in the new Europe*. Kristianssand.
- Pahl, R. (1986), *Social Polarization and Economic Crisis*. First draft.
- Piven, F.F. & Cloward, R.A. (1994), *Regulating the Poor*, Revised edition, New York.
- Ploug, N. (1990), *Arbejdsløshedsrisiko og beskæftigelseschance*. København.
- Prixley, J. (1993), *Citizenship and Employment*. London.
- Room, G. (1990), *'New Poverty' in the European Community*, London.
- Room, G. (1993), *Anti-Poverty Action-Research in Europe*, Bristol.
- Rubery, J. & Wilkinson, F. (1994), *Employer Strategy and the Labour Market*. Oxford University Press. Oxford.
- Salonen, T. (1993), *Margins of Welfare, a Study of Modern Functions of Social Assistance*. Kristianstad.
- Scott, A.M. (1994), *Gender Segregation and Social Change* Oxford University Press. Oxford.
- Socialkommissionen (1992), *De unge*. Portræt af en generation i velfærdssamfundet. København.
- Westergaard, J. (1995), *Who Gets What?* Polity Press, Cambridge.

Summary

Labour Market Marginality

Labour market marginality (LMM) is seen as *the most* important social problem in Europe today. This is because work is still generally considered as the crucial element for integrating people into society, while at the same time a growing number of people of normal working age are excluded from the labour market.

LMM is constituted by three factors; the norms according to which individuals or groups are expected to participate (e.g. in the labour market); the objective elements necessary for participation (e.g. employment); and the personal conditions (e.g.

capacity and will) one ought to have in order to conform to the normative prescriptions.

The empirical material primarily stems from Scandinavia, and in particular Denmark which has experienced more than two decades of severe unemployment and an even longer period of growing marginality. Some of the Scandinavian data are related to other WestEuropean observations.

The adverse societal effects of LMM are analysed: growing inequalities as regards class, gender, ethnicity, regions and generations plus increasing ghettoization, poverty, criminality and declining social participa-

tion. There are multiple interrelations among the effects which are likely to lead to an increasing threat to the social order.

Lockwood's concepts of system integration and social integration are used to shed new light on the growing LMM. The declining system integration in Scandinavia (indicated by increasing LMM and cuts in soci-

al programmes) is suggested to lead to a reduced system integration (indicated by scattered social riots), and the question is formulated: *What are the minimum social rights and requirements to be met in order to prevent the growing group of labour-market-marginalized people from revolting?*